

АРХІТЕКТУРА ТА ДИЗАЙН БІБЛІОТЕК: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Проаналізовано архітектуру та дизайн бібліотек, їхню комфортність для користувачів. Розглянуто організацію бібліотечно-інформаційного середовища для людей з обмеженими фізичними можливостями.

Ключові слова: бібліотека, архітектура бібліотеки, дизайн бібліотеки, інтер'єр бібліотеки, бібліотечне середовище, читачі-інваліди.

Проанализированы архитектура и дизайн библиотек, их комфортность для пользователей. Рассмотрена организация библиотечно-информационной среды для людей с ограниченными физическими возможностями.

Ключевые слова: библиотека, архитектура библиотеки, дизайн библиотеки, интерьер библиотеки, библиотечная среда, читатели-инвалиды.

Analyzed the architecture and design of libraries, their comfort for users. Consider the organization of the library and information environment for people with disabilities.

Key words: library, library architecture, library design, interior library, the library environment, readers with disabilities.

Планування будівель спеціалізованих бібліотечних споруд розпочали ще в давні часи. Різні країни споруджували бібліотеки, відповідно до суспільних вимог, функціональних завдань, національних традицій. Природний процес розвитку суспільства, впродовж історії людства, супроводжувався постійними змінами в ставленні до архітектурного ансамблю, планування, оздоблення, соціальної ролі бібліотек. В ідеї будівництва закладено смисл використання багатьма поколіннями. Тенденції, окреслені в розвиткові функціональної архітектури бібліотечних споруд, дозволяють уникати застарілої організації середовища та привнести принцип композиційного вільного планування: приміщення плавно переходить з одного в інше та сприяє якнайповнішому використанню всього середовища бібліотеки.

Актуальність теми підтверджується тим, що одним із невирішених нагальних питань вітчизняної архітектурної практики є організація інформаційного простору для людей з обмеженими фізичними можливостями. Це — використання відповідного обладнання, і створення якісно нових об'єктів, які допомагають подоланню бар'єрів для означених користувачів. Особливо важливо забезпечити повноцінний доступ до інформації людям з проблемами зору. У зв'язку з цим пріоритетного значення набувають архітектура та дизайн, орієнтовані на незрячих людей.

Мета статті — проаналізувати архітектуру й дизайн бібліотек та їхню комфортність для користувачів, розглянути організацію

бібліотечно-інформаційного середовища для людей з обмеженими фізичними можливостями.

Архітектуру та дизайн бібліотек досліджують Л. З. Амлінський, С. С. Артамонова, Є. В. Балашова, Ж. Гаскюель, А. В. Молодцова, І. А. Павлова.

Дизайн у бібліотечній справі найчастіше розглядають як архітектуру та проектування бібліотечних споруд, концепцію гнучкого планування приміщень і їхнього зонування, а також інтер'єр, декоративне оздоблення, меблі й обладнання. Важливими показниками є і норми освітлення та шуму в приміщенні бібліотеки. Застосування елементів естетики в оформленні бібліотечного інтер'єру — один із засобів забезпечити комфортність перебування користувача в бібліотеці.

Архітектура та планування бібліотечних споруд — це результат ефективної співпраці бібліотекознавців і архітекторів, утіленням творчих концепцій бібліотекознавчої діяльності, з одного боку, та архітектурно-будівельної — з іншого, мають велике значення під час професійно-діяльнісного середовища. Значний вплив на будівництво бібліотек та формування рішень щодо технічного оснащення їхніх споруд мають технології й інші елементи бібліотечної діяльності, які впливають на організацію праці на місцях. Механізацію та автоматизацію технологічних процесів фахівці розглядають як чинник формування і планування бібліотечної споруди. Якісні та кількісні показники утворення, розміщення та використання фондів, наукової організації праці персоналу бібліотек і читачів, упровадження нових бібліотечних технологій, механізації й автоматизації бібліотечних процесів під час проектування бібліотечної будівлі розглядаються як чинники, що впливають на композиційні та планові рішення при будівництві. Приміщення бібліотеки має відповідати технічним і спеціальним вимогам щодо зберігання книжкового фонду, обслуговування читачів та іншим особливостям бібліотечної діяльності [1; 2; 3; 4; 6].

Останнім часом в Україні споруджують та реконструюють бібліотеки: Національна парламентська бібліотека України, Наукова бібліотека Національного університету «Києво-Могилянська академія», Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаніка, наукова бібліотека Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», науково-технічна бібліотека Харківського національного економічного університету, наукова бібліотека Української академії банківської справи Національного банку України та деякі інші. Проектування здійснювалося з урахуванням багатьох чинників. Зокрема, якщо бібліотека розміщена в будівлі будь-якої установи, то її планують в ізолюваному приміщенні. Ще до початку будівництва складають плани функціонального розподілу приміщень для підрозділів бібліотеки, де розміщуватимуть фонди бібліотеки, передбачають умови для їхнього захисту від пошкодження та втрати,

комфортного обслуговування читачів, а також сприятливі та безпечні щодо здоров'я умови праці для персоналу.

70–90-і рр. ХХ ст. є періодом в історії бібліотек, коли основна увага зосереджувалася на реконструкції бібліотечних будівель, плануванні книгосховищ у споруді бібліотеки, освітленні й оснащенні приміщень, планах евакуації фондів і персоналу бібліотек у надзвичайних ситуаціях. Так, розроблено програми проектування бібліотечних будівель, складала розрахунки нормативів земельних ділянок під забудівлю, фондів та читацьких місць, бібліотечно-виробничих та адміністративно-господарчих приміщень, ергономічний напрям у бібліотекознавстві відбивався в плануванні робочих зон і місць, тобто акцентувалося безпосередньо на професійній діяльності бібліотекарів.

Особливого значення в цей період надавали інтер'єру бібліотечних приміщень: оздобленню й освітленню, кольоровим рішенням, художнім засобам, зеленим насадженням, специфічним особливостям формування інтер'єру, обладнанню бібліотек. Вивчалися також питання щодо конструювання бібліотечних меблів: стелажів, книжкових вітрин, столів, зокрема для читачів і персоналу бібліотеки. На сторінках фахових видань розміщувалися креслення, за яким можна було замовити бібліотечні меблі. Слід наголосити, що спеціалізовані бібліотечні меблі мають виготовлятися на основі ергономічних показників зважаючи на навантаження, які має витримувати організм бібліотечного працівника на робочому місці [5; 7; 10].

Сучасні архітектори в співпраці з бібліотекознавцями розробляють нормативно-технічну документацію для будівництва сучасних бібліотек інформаційного суспільства. Інтер'єр відіграє значну роль у діяльності бібліотеки: зимові сади, місця відпочинку з ландшафтними видами через скляні вітрини; улітку — можливість вийти з бібліотеки на свіже повітря; значне використання для зонування середовища скляних стін — усе це наповнює інтер'єри легкістю та повітрям, надає змоги досягти зорового розвантаження. Своєрідність дизайну спеціального обладнання, меблі, оригінальні кольорові рішення, знахідки в організації освітлення створюють індивідуальний образ, характерний для кожного бібліотечного приміщення. Еволюція форм і функцій бібліотечних будівель підтверджує наміри зарубіжних країн вкладати кошти в естетичне та функціональне оновлення бібліотечно-інформаційного середовища. Проте поняття «інтер'єр» нині набуває дещо нового змісту, що потребує переосмислення середовища, яке об'єднує різні за функціями приміщення бібліотеки [4; 8; 10].

У російських публічних бібліотеках є своя філософія бібліотечного дизайну. У них створюють підрозділи дизайну, які здійснюють організаційну роботу щодо оздоблення інтер'єрів бібліотек — розміщення меблів та організація куточків відпочинку, фітодизайну, а також оформлення виставок та інших заходів бібліотеки. При цьому

акцентується на функціональності і комфортності робочих зон бібліотечного середовища. Під час організації зон бібліотечного обслуговування орієнтуються на читацьку аудиторію. Сектори бібліотечного дизайну працюють безпосередньо з архітекторами, будівельниками, рекламними фірмами, які мають у своєму арсеналі комп'ютерні технології дизайну [5; 10].

Наразі в галузі архівного та бібліотечного обладнання найбільшого поширення в бібліотеках Росії набувають стаціонарні та мобільні (пересувні) стелажі. Зокрема таке обладнання мають Синодальна бібліотека Російської православної церкви при Андріївському монастирі, Російська державна бібліотека в Москві та Національна бібліотека в Санкт-Петербурзі, фундаментальна бібліотека державного педагогічного університету ім. А. І. Герцена в Санкт-Петербурзі, бібліотека при фінансовій академії уряду Російської Федерації в Москві тощо. Використання мобільних стелажів уможливить до 80–100 % документів зберігати в кращих умовах порівняно зі стаціонарними стелажими. За сучасних умов, коли, з одного боку, постає нагальне питання щодо збереження бібліотечних фондів, а з іншого — спостерігається дефіцит площ фондосховищ, використання мобільних стелажів дозволяє окупити затрати на обладнання впродовж 3–8 років. Навіть після закінчення монтажу системи ручного приводу можна змінити останній на механічний або електричний. Частиною системи є підлога, котра утворює твердий каркас із реями. Це значно зменшує навантаження стелажів на настил підлоги і робить її дуже надійною. Систему оснащено вмонтованим пристроєм, який перешкоджає стелажам сходити з рейок і сприяє безпечному використанню цього обладнання в бібліотеці. Така система має забезпечувати конфіденційність документів, які зберігаються на стелажах, за допомогою установки спеціального засобу, що створює можливості для збереження документів обмеженого доступу. У разі необхідності завдяки модульній конструкції їх легко нарощувати. Невикористана площа бібліотеки доповнюється стаціонарними стелажими, які можливо трансформувати. У приміщеннях з високими стелями (більше 4 м) запроваджено двоярусну систему збереження документів, яка є єдиною конструкцією, що містить стелажі, перекриття, сходи та балкони. Двоярусні конструкції складаються на основі стаціонарних стелажів. Така система стелажів використовується в читальних залах фундаментальної бібліотеки державного педагогічного університету ім. А. І. Герцена в Санкт-Петербурзі. Каталогі фонду обладнані шафами з натурального дерева із багатьма ящиками. У каталожних шафах один ящик може вміщувати до 4600 карток, є також картомати для збереження відеокасет та компакт-дисків. Ящики обладнано замками із захисним пристроєм, який не лише запобігає перекиданню ящиків, але й дозволяє легко відкривати їх один за одним. Усі названі бібліотеки мають сучасний комплект безпеки, який обладнано

сигналізацією, системами пожежогасіння та несанкціонованого винесення книг за межі їхньої території [9].

Інфраструктура бібліотек складається із сукупності споруд, систем і служб, котрі забезпечують її функціонування. Бібліотечні будівлі стають функціональнішими й орієнтованішими на потреби людини, що з часом змінюються. Ці зміни коригують уявлення про середовище професійної та виробничої діяльності як сукупність умов діяльності бібліотеки.

На базі ІФЛА розробляються державні програми будівництва та реконструкції бібліотечних будівель. За цими програмами вже відновлюються та реконструюються московські бібліотеки з урахування того, що будівлі, в яких вони розташовані, є пам'ятками архітектури й історії. У Москві розроблено модельний стандарт сучасної публічної бібліотеки, відповідно до сучасних вимог організації професійно-діяльнісного середовища. Згідно з рекомендаціями ІФЛА, під службові приміщення публічних бібліотек рекомендують планувати площу не менше 20% від площі читачкої зони. У бібліотеках обов'язково має бути обладнана кімната відпочинку розміром 2,5 м² на одне місце відпочинку [11].

Бібліотечні фахівці за кордоном мають великий досвід щодо будівництва бібліотек, створення інтер'єру, організації інформаційного середовища. Уряди зарубіжних країн у співпраці з провідними архітекторами приділяють значну увагу будівництву нових бібліотек. Найбільші бібліотеки світу — Бібліотека Конгресу США, Публічна бібліотека Нью-Йорка, Британська національна бібліотека, Національна бібліотека Франції, Бібліотека Гарвардського університету — є взірцями архітектури та дизайну. У деяких країнах світу існують споруди бібліотек, які вважають нестандартними: роботизована бібліотека в Чиказькому університеті, бібліотека в Нью-Йоркському метро, публічна бібліотека в Канзасі «Книжкова полиця», бібліотека в джунглях колумбійського міста Медельїн, Магдебурзька публічна бібліотека з пивних ящиків, Стокгольмська суспільна бібліотека, створена як безкрайня стіна.

Будівництво нових бібліотечних будівель або реконструкція існуючих створюють найсприятливіші умови для реалізації вимог щодо бібліотек у сучасному інформаційному середовищі. У зарубіжних наукових бібліотеках світу (Великобританія, Франція, Німеччина, Данія, Фінляндія, Японія, Швеція, Норвегія) розробляють спеціальні програми опанування та організації роботи в нових будівлях відповідно до стратегічних планів розвитку. Важливо пам'ятати, що зарубіжні бібліотеки, на відміну від вітчизняних, уже давно впроваджують комп'ютерні технології, мають розвинені інформаційну інфраструктуру і телекомунікаційні зв'язки [3; 4; 10].

Однією з важливих сучасних тенденцій є міжнародна кооперація і координація діяльності бібліотек, що обслуговують інвалідів.

Значну роль у розвитку цих процесів відіграють ІФЛА, ЮНЕСКО, інші міжнародні організації, зокрема об'єднання інвалідів. Долучення бібліотек до сфери міжнародного співробітництва є стимулом удосконалення національних мереж, систем, окремих бібліотек, взаємовикористання бібліотечно-інформаційних ресурсів із метою збільшення кількості документів і послуг, доступних для людей з обмеженими можливостями.

Позитивним рішенням у бібліотеках стає організація робочих місць для людей з обмеженими можливостями та створення комплексу приміщень, де інформація стає доступною завдяки можливості безпосереднього контакту відвідувача з різноманітними предметами, сприйняття інформації на слух або тактильно. До структури таких об'єктів, поряд з читальними і комп'ютерними залами, можна додати приміщення, у яких відвідувач зможе «прочитати» руками історію розвитку техніки або відчутти недоступну у звичайному зоопарковій формі тварин. Додатковими засобами орієнтації незрячої людини в подібному інтер'єрі стають різноманітні поручні, фактура поверхні підлоги, звукові сигнали і певна закономірність розміщення інформаційних матеріалів. Оформлення інтер'єрів таких приміщень значно відрізняється від звичних, однак існує безліч додаткових можливостей для дизайнерських і архітектурних розробок, що відбивають специфіку використання подібних об'єктів [7; 11].

У читальних залах спеціальну зону для роботи людей з обмеженими можливостями рекомендують обладнувати в кількості чотирьох читацьких місць за одномісними столами, придатними для потреб інвалідів на колясках, поряд із спеціальними стелажми, з похилими полицями для розміщення звичайної літератури та книг з брайлівським шрифтом (не менше двох стелажів поблизу читацьких місць). Необхідно, щоб у зоні обслуговування перебували декілька банкеток, крісел або стільців. Бажана наявність одного стола з каталогом, виконаного брайлівським шрифтом. Усі проходи зони повинні мати ширину не менше 1,2 м; розмір робочого місця інваліда (без урахування поверхні столу) — 1,5–0,9 м.; одномісний стіл мав регульований нахил та матову зовнішню поверхню, обладнаний книготримачем і настільною лампою з жорстким закріпленням на столі. Габарити столу 900-600-730 мм, стелажа з похилими полицями — 1080-208-1200 мм. Максимальна висота не повинна бути вищою, ніж це потрібно для інваліда у колясці — 1,6 м.

У зоні обслуговування незрячих і слабозорих читацькі місця і спеціальні стелажі з літературою брайлівським шрифтом рекомендується обладнати додатковим освітленням. Під час розміщення читацьких місць і фондів відкритого доступу для читачів, у яких слабкий зір, необхідно передбачати високий рівень природної освітленості цієї читацької зони (КПО — 25 %), а рівень освітлення читацького столу — не менше 1000 лк.

Для обслуговування сліпих та слабозорих читачів, що користуються спеціалізованим книжковим фондом, рекомендована організація спеціалізованого відділу або виокремлення читачької зони в рівні першого поверху бібліотеки. У деяких випадках у приміщенні аудіовізуального обслуговування можна передбачати зону для організації аутотренінгу, призначеного для психологічного розвантаження, прослуховування музики. Приміщення має бути радіофікованим, обладнаним апаратурою для прослуховування музики, кріслами і за необхідності — столами. Ряд крісел слід обладнати спеціальним пристроєм для зняття м'язового напруження з рук сліпих. У читальних залах та біля них рекомендуються місця, відведені для читачів-інвалідів, розміщені в безпосередній близькості до кафедр видачі літератури або поряд з місцем чергового бібліотекаря. У залі-аудиторії слід передбачити вільну площу підлоги для розміщень інвалідних колясок: не менше трьох місць на кожні 10 місць в аудиторії. Усі приміщення зони обслуговування читачів (абонемент, загальний та спеціалізовані читальні зали, зони масової і групової роботи тощо), допоміжні приміщення з обслуговування читачів (вестибюль, зони відпочинку та санвузли) повинні бути доступними для інвалідів [7; 11].

Життєдіяльність людини в штучному середовищі пов'язана зі світлом, кольором, теплом, повітрям, звуком та іншими факторами, що мають свої фізичні властивості і впливають на організацію інтер'єру. Тепло і свіже повітря створюють відчуття комфортності. Вплив кольору на людський організм, зокрема на очі і мозок людини, позначається на настрої і працездатності. Учені визначили, що зелені кольори активізують серцеву діяльність, сині — діяльність мозку, червоні — ускладнюють дихання, сірі — викликають нудьгу й апатію, помаранчеві — почуття радощів, веселощів, коричневі — заспокоюють, але притупляють емоції [5; 8].

Доповнюють композиційні рішення в приміщеннях бібліотеки кімнатні рослини. Основний принцип створення квіткової композиції — дотримувати масштабності: співвідношення розмірів квіткової композиції (вази з квітами, стеблами, квіткарки з декоративними рослинами тощо) і розмір приміщення. Розміщуючи рослини в приміщеннях бібліотеки, особливо у відділах обслуговування, необхідно зважати на спрямованість ліній: вертикаль або горизонталь. Кучеряві рослини, прямують угору, що створює відчуття вищих стель. Як опору для них використовують сухе гіллясте дерево, решітку з планок, декоративні шнури тощо. У читальному залі такі рослини загороджуватимуть світло, візуально зменшуватимуть приміщення. Якщо співробітники все ж вирішили обрати такий варіант оформлення залу, то краще скористатися стіною навпроти вікна або розмістити рослини над дверима. Не слід розташовувати в'юнкі рослини по всьому периметру приміщення. Якщо до того ж вікна виходять на

північ, то існуватиме постійне відчуття вологості, що особливо посилюватиметься в негоду.

Професійний фітодизайн неможливий без гармонійного поєднання композицій і обстановки бібліотеки, її інтер'єру. Оптимальним є поєднання природних кольорів: жовтого із синім, рожевого із зеленим, жовтого із зеленим. В інших випадках букет може бути занадто строкатим [3; 4].

Таким чином, аналіз архітектури і дизайну бібліотек та організації комфортності середовища для користувачів бібліотек засвідчив, що фахівці впродовж усієї історії розвитку бібліотек досліджують ці питання. Це і раціональність споруд, і планування внутрішніх приміщень, і організація бібліотечно-інформаційного середовища для людей з обмеженими фізичними можливостями.

Забезпечення людям з обмеженими можливостями рівного, вільного і самостійного доступу до інформації слід розглядати як найважливіше соціальне завдання з організації комфортного середовища для людей цієї категорії. Передумовою досягнення цієї мети є принцип рівних можливостей, що означає спрямування всієї системи бібліотечного обслуговування на людей з особливими потребами.

Подальші дослідження пов'язані з ретельним вивченням світового досвіду бібліотечного обслуговування інвалідів.

Список літератури

1. Амлинский Л. З. Композиционно-планировочные решения и техническое оснащение научных библиотек : библиотекведческий аспект / Л. З. Амлинский. — К. : Наук. думка, 1988. — 296 с.
2. Артамонова С. С. Проблемы архитектуры та дизайну бібліотечних будівель у світовій практиці / С. С. Артамонова // Бібл. планета. — 2002. — № 1. — С. 26–27.
3. Балашова Е. В. Библиотечный дизайн : учеб. пособ. / Е. В. Балашова, М. Н. Тищенко, А. Н. Ванеев. — М. : Гардарики, 2004. — 288 с.
4. Гаскюэль Ж. Пространство для книги : руководство для всех тех, кто строит, оборудует и обновляет библиотеку / Ж. Гаскюэль. — М. : Рудомино, 1995. — 303 с.
5. Гнездилов В. Н. Организация внутри библиотечного пространства в условиях новых технологий : проблемы и решения / В. Н. Гнездилов // Библиотековед. — 2001. — № 5. — С. 39–42.
6. Горбунова Е. Вне времени — внутри пространства : История формирования архитектурного пространства библиотечных зданий / Е. Горбунова // Библ. дьло. — 2003. — № 1. — С. 22–24.
7. Диянская Г. П. Обеспечение равного доступа к информации для слепых и слабовидящих людей / Г. П. Диянская // Библиотековедение. — 1996. — № 1. — С. 101–103.
8. Естетичне оформлення бібліотек : метод. реком. / Національна Парламент. б-ка України / підгот. І. А. Полякова. — К. : НІПУ, 1994. — 27 с.
9. Иста-техника [Электронный ресурс], 2007. — Режим доступа : // <http://www.istech.ru>. — Загл. с экрана

10. Молодцова А. В. Организация комфортной библиотечной среды для читателя и библиотекаря / А. В. Молодцова // Библиотекарь для внедрения в практику работы / ПОУБ им. А. М. Горького. — Пермь, 1999. — Вып. 25. — С. 4–15.
11. Павлова И. А. Библиотечный интерьер : требования и задачи / И. А. Павлова // Науч. . и техн. б-ки. — 1995. — № 7. — С. 48–57.
12. Руководство ИФЛА по работе публичных библиотек. — Изд. 2-е полностью пересм. / Междунар. федерация библ. ассоциаций и учреждений ; Рос. библиотечная ассоциация ; сост. К. Кунц, Б. Габбин ; науч. ред. изд. на рус. яз. В. Р. Фирсов. — СПб. : Изд-во РНБ, 2011. — 183 с.

Надійшла до редколегії 11.02.2014 р.